

Molnár Attila Károly

MONGOL

Politikai gondolkodás és gyakorlat Magyarországon*

Egy

Jelent-e valamit jelenleg Magyarországon a jó illetve a rossz kormányzat? A jó vagy rossz rend? Az ezzel kapcsolatos viták eltűntek Magyarországról. Minek vitázzunk, ha verekedhetünk is?

1990 után a politikai gondolkodás kivirágozhatott Magyarországon is. Igaz, a baloldali vagy éppen marxista szerzőknek leginkább a fal mellett kellett járniuk. A baloldali politikai gondolkodás ott folytatta, ahol abbahagyta 1990-ben: nem létezett. Korábban hatalmi okokból nem lehetett, a csatlóستól engedelmességet vártak el, 1990 után pedig a bukott rezsim fogalmaival operálni, amellet érvelni olyan intellektuális és erkölcsi hősiességet kívánt volna meg, amit esetében kizárt az, hogy korábban negyven évig a fő szelekciós szempont marxista szerzők közt a megbízható konformizmus, az alkalmazkodás volt. Sokáig a politika szcientista tagadása (a tudszoc, majd a technokrata eszmény) jellemezte őket, az a remény, hogy az emberi problémák megoldhatóak a természettudomány módszereire építő társadalomtudomány által.¹

A racionalizmus szcientista változatát 1990 után felváltotta egy másik racionalizmus, a liberális kazuisztika. Sokáig a legjobb állapotban a liberális, de legalábbis magát annak nevező politikai gondolkodás volt. 1990 után szinte teljesen eluralta a magyar politikai gondolkodást, szinte kötelező lett, a liberalizmus minimummá vált. Fogalmait, érveit majd minden politikai irányzat használta. Hogy a kiábrándult újbaloldaliak miért liberálisok lettek, arra a legvalószínűbb magyarázat az alapvetően aufklérista jelleg, a magyar ugar elutasítása.²

Tartalom és módszer szempontjából a rawlsi gondolkodás, a liberális kazuisztika igyekezett úgy megalapozni a liberális politikai cselekvéseket, mintha nem lennének politikai előfeltevései. Ezt vitathatatlanul a legmeghatározóbban és a legszínvonalasabban Kis János művelte.³ Olyan érvelést igyekezett barkácsolni, amely sajátos politikai cselekvésekre vezet, azokat igazolja, anélkül, hogy maga az érvelés politikai előfeltevéseken alapulna. Jó racionalista módjára ezt minden esetben lehetségesnek és kívánatosnak tekintette, és amíg létezett, ez jellemezte a liberális politikai gondolkodást Magyarországon. Egy ilyen módon igazolt politikai rendszer és cselekvés a racionalista remény sze-

* Nagyon megkéséett válasz K. A. barátomnak.

¹ Bentham, Marx, Comte, Spencer, Dewey talán a legismertebbek.

² Vö. Bereményi Géza – Cseh Tamás: *A magyar paraszt* című dalával.

³ Lásd pl. Kis János: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*, Cserépfalvi, Budapest, 1992; Uő.: *Az állam semlegessége*, Atlantisz, Budapest, 1997.

rint minden eszes ember támogatását bírná, mivel nem feltételez semmilyen vitatható politikai előfeltevést. A magabiztossága miatt oly szimpatikus liberális racionalizmus egyértelmű, mindenki által belátható, vaslogikával levezetett és visszautasíthatatlan cselekvéseket mutatott be, dilemmák nélkül.

Végül, ha rápillantunk a magyar jobboldali vagy konzervatív politikai gondolkodásra, akkor már végeztünk is. A konzervatívok elméletellenességét vitapartneraik a butaságukból fakadó elméletalkotó képtelenségnek tekintik. Még igazuk is lehet. Elméleteket biztosan nem alkottak. De a konzervatívok azzal nyugtatják magukat, hogy a világ olyan összetett és az emberi értelem oly véges, hogy reménytelen vállalkozás egy elméletben rendszeresen leírni, s annak alapján megérteni minden mozzanatában. Legalább annyira reménytelen, mint egy matematikai modellel leírni. Az elméletellenes beállítottság miatt a konzervatív gondolkodás eléggé nehezen megragadható, lehatárolható: mindegyik másiknál sokkal sokszínűbb, vagy ha tetszik, inkonzisztensebb. A baloldal és a liberálisok bírálata után a konzervatív politikai gondolkodás elsősorban intézményekre és a politikai cselekvés bizonyos módozataira irányult. Inkább ebben van a koherenciája. Megtalálható a konzervatívoknál a nosztalgia, bár annak tárgya vitatott köztük. A lamentálásnak megvan az a sajátos bája, hogy az ilyen gondolkodás arra utal: képviselője túl későn érkezett, hogy bármit is konzerváljon, a konzerválni érdemes dolgok eltűntek. Maradt a helyükön az édes-bús kesergés. Ez azonban gyenge támpontot nyújt. A prudens partikularizmus jellemzi inkább a mai konzervatív gondolkodást, amely szemben áll a dogmatizmussal. De sem a lamentáló-nosztalgikus, sem az osztályvédő, sem a prudens partikularizmus nem feltétlenül jellemzi a konzervatív gondolkodást teljes egészében, inkább ezek valamilyen keveréke.

Az elmúlt évek a politikai gondolkodás apályát hozták Magyarországon. És ez összefüggésben lehet a politikai gyakorlattal. A rendszerváltás utáni évtizedben a domináns politikai gondolkodási irányzat kétségtelenül a liberális volt. Ekkor a konzervatívok számára az újabb ideológiai uralom, valamilyen liberális dogmatizmus tűnt a fő veszélynek: az a fajta a racionalizmus, amely valamely axiomatikusnak – evidensen racionálisnak – tekintett liberális állításból igyekezett levezetni az aktuálisan egyedül helyes politikai cselekvést (amely cselekvés azonban véletlenül egybeesett a liberálisok aktuális érdekeivel is – a szerencse gyermekei voltak). Mára azonban gyökeresen megváltozott a politikai gyakorlat. A kilencvenes évek liberális kazuisztikája talán 2002-ben áldozott le, amikor a D-209-es ügynök Kis János érvelése ellenére sem mondott le. Nemhogy a racionalizmus, valamilyen ideológiai dogmatizmus nem tűnik fenyegető veszélynek jelenleg, hanem éppen ellenkezőleg, minden elv és jelentés jelentéktelenné vált, miképpen a vita is megszűnt. Bármennyire is bírálható a liberális dogmatizmus, az a feltevés húzódott meg mögötte, hogy a kívánatos cél egy minél szélesebb konszenzus kialakítása és az, hogy a konszenzuson alapuló együttműködés kívánatos. Azonban ez a liberális remény megbukott, nem tudott konszenzust kialakítani, rendre nem a racionális meggyőzéshez folyamodott, hanem az általa elítélt erőszakhoz, hazugsághoz vagy éppen manipulációhoz. A racionalizmus leáldozott – a politikára és a politikai cselekvésre vonatkozó feltételezései hamisnak bizonyultak, mivel nem tudtak mit kezdeni Kleopátra or-

rának problémájával⁴ – még jóval a politikai hedonizmus mai gondjainak megjelenése előtt.

Az ezredforduló után változott a kép, és a racionális konszenzus helyett egyre inkább a hatalom lett fontos: az ellenőrzés képessége, amely szemben a tekintéllyel, nem kívánja meg a kormányzottak engedelmisségét, beleegyezését. A tekintély – az elfogadott, legitimnek tekintett kényszer – lehetetlennek és feleslegesnek is tűnt a gyakorlatban. Úgy tűnt, hogy az ellenőrzés egyre kevésbé az engedelmisséget igénylő parancsokon alapul, inkább személytelen médiumokon és azok technikusain, mint a pénz vagy a média, amelyek elől csak hatalmas árat fizetve lehet elszökni. De míg korábban a kormányzati tekintély korlátozása volt a liberálisok célja, a forradalmak kora óta inkább az állami ellenőrző képesség növelése és megszerzése lett az, hogy azt felhasználhassák a kívánatos viszonyok kialakítására. A hatalom lehetőségeibe vetett bizalom, annak megszerzése és megtartása lettek a politikai gondolkodás fő témái.

A politikai viták két talán legjellemzőbb témája a szuverenitás és a jó élet: kié, hogyan, mi korlátozza, mire használják szuverenitást, illetve a jó élet milyen, miképpen közelíthető meg? Ezek a rezsimek alapvető kérdései, de a modern politikában kötelező lett Churchill nyomán azt gondolni, hogy a *létező demokrácia* a lehetséges rezsimek legjobbika.

Az elmúlt évtizedekben a „jó élet”-ügyben vitát kezdeni, folytatni képtelenség lett volna, a vita legfeljebb abban a kérdésben zajlik, ki gyakorolja a főhatalmat. A jó élet fogalma értelmetlenné vált, hiszen bármi jó, amit az egyén választ. Jó élet ma az, ha mindenki képes megszerezni mindazt, amire csak vágyik. Lehetséges-e mindenkit kielégítő viszonyokat alkotni? A korábbi évezredek jellemző „vagy-vagy” helyett lehetséges „és” és „mind... mind...”, döntést nem igénylő viszonyokat kialakítani, mindenki igényét kielégíteni? Ez utóbbi – mindenki kielégítése – csak akkor lehetséges, ha az emberek igényei nagyjából homogének. Ezért meg kell mondani nekik, mit akarjanak.

A magyarországi politikai gyakorlat a végrehajtó hatalom köré szerveződött. Teljesen mindegy, hogyan élünk együtt, csak az a lényeg, ki gyakorolja a hatalmat. Míg a „hogyan élünk?”, „mi a jó élet?” kérdése bizonyos törvények, intézmények alkotását, fenntartását igényelné, a kán esetében ez fel sem merül. Így, ha valami vita zajlik, akkor senkit nem a jó törvények és a jó élet érdekel, hanem egy kérdés maradt: ki legyen a kán?

Kettő

A kiábrándító churchilli *bon mot* felmenti használóit a rezsimmel kapcsolatos gondolkodás és viták alól. Akármennyire is népszerűtlen Fukuyama állítása, miszerint a liberális demokrácia a történelem vége lenne, a gyakorlatban a domináns politikai gondolkodás csak a liberális demokrácia előfeltévései között mozog. A liberális demokrácia – legalábbis Magyarországon – sokak számára a politikai gondolkodás végét jelenti. A kriti-

⁴ Vö. Pascal: *Gondolatok* 162.

kai voltukra oly büszke modern demokraták sok mindent vitathatnak, csak azt a kérdést nem, amik az előző évezredek embereit foglalkoztatták. Ezt a kérdést, a jó és rossz rend problémáját hallgatólagosan, végleg megoldottnak vélik. Nincs komoly politikus vagy politikai csoport, aki magát ne demokratának nevezné, és ne a még nagyobb, még több demokráciát tekintené a problémák megoldásának.

A modern politika megjelenése óta legitimációs deficittel, azaz engedelmisségi problémákkal küzd. A kérdés inkább az, hogy a modernitás mostani gondjai növelték-e a modern politika ilyen gondjait.

A modernitás az az érzet, miszerint éles törés van a jelen és a múlt között. A múltnak, így az emlékezet semmilyen formájának nincs sem relevanciája, sem hasznossága sem a jelenbeli cselekvési problémáink észlelésében, sem a megoldásában. A modern szó eredeti értelmében egyszerűen csak annyit jelent: az éppen divatos (*modo*).⁵ A modern a rendezett (*permanens*) forradalom. A modern (és némiképp a posztmodern is) radikalizálta a szerződés-elméletet, s azt terjeszti, hogy az emberi kapcsolatokat szabadon lehet alakítani, átszabni, ahogyan csak az emberi rációból vagy akaratból ered. A kérdés csak az, hogy mit akarnak az emberek vagy mit *diktál* a ráció. A modernek szerint a „társadalom” – az emberi viszonyok, amelyek azelőtt az erkölcs világát jelentették – teljes mértékben megérthető, azaz ellenőrzés alá vonható, és ezért alakítható. Minden, ami ennek ellenállna – mert homályos, kiismerhetetlen –, az önkényes és elnyomó. Mindaz irracionális, ami nem érthető, azaz nem ellenőrizhető, alakítható, és ez a bajok forrása. Márpedig csak az fogadható el, csak az értelmes, ami ellenőrizhető és ezért alakítható. A modern azért racionalista valamilyen módon, mert képtelen elfogadni a vallásos pietást: az embernek meg kell bíznia valamiben, ami nem áll és nem is állhat teljes mértékben az ellenőrzése alatt. Az önmagában elégséges – legfeljebb technikai, anyagi segítségre szoruló – ember modern gondolata ellentétes a transzcendencia való nyitottsággal.

A modern úgy tekint magára, mint ami megszabadult a múlttól, és ez végtelen lehetőségeket nyitott meg. A korlát képzetét, ami Püthagorasz óta (a mérséklet erényében: *sophrosüné*) a politikai és erkölcsi gondolkodásunk egyik alapeleme, a modernitás törölte el: nincsenek sem mennyiségi, sem minőségi korlátok. A modernek gátlástalanok, ami azonban a modern világot hasonlatossá teszi Szent Ágoston földi városához: ahol mindenkit csak a vágyai vezetnek, ott csak egy gátlástalan zsarnok tarthat valamiféle rendet, de nem az őt engedelmesen követők, hanem a tőle rettegek között.

A modernitás önképe a gyors és folytonos változás, amelynek értelme a jövőben van. A modernitás válsága pedig arra utal, hogy maga a modernitás a probléma. Ugyanis a hagyományos tudásokon és gyakorlatokon alapuló cselekvéseket felváltották a csak a szakértők által látható és irányítható változások és alternatívák. A modernekkel szembeni posztmodern annak felismerése, hogy a változásoknak nincs tiszta és világos célja. Magyarországon a modernizáció az aufklérizmushoz kapcsolódott; azonban komolyan vehető-e a szándék? Lehetséges-e a világgazdaságban versenyképes munkaerőt *előállítani*,

⁵ A „modern” és a „divat” szavak gyökere.

aki innovatív, fegyelmezett, rugalmas, de ugyanakkor politikailag könnyen manipulálható, engedelmes a Vörös Hadsereg vagy mások kegyéből neki ajándékozott oligarchiának? Ha a két követelmény nem egyeztethető össze, akkor az oligarchák melyiket választják? Az aufklérizmus lényege szerint szemben áll mindenféle legitimációval, főleg a demokrácia képviselőten alapuló legitimáció-igényével. Könnyen belátható, hogy az aufklérizmus egy, a politikai társulásban nem jelenlévő vagy nem elterjedt gondolkodást akar elterjeszteni, annak szellemében kormányozni; a polgárokat megmunkálандó munkadarabnak tekinti, ellenükre akarja kormányozni őket. Az aufklérizmusnak nincs legitimációigénye – a magyar ugar belegyezése, támogatása elnyerése helyett, annak feltörése a célja –, mindenképpen rombolja a kormányzat iránti engedelmisséget az, ha a kormányzat nyíltan szemben áll a kormányzottakkal, ha a viszonyukat a vízmérnök és a lecsapolandó mocsár analógiájaként képzei el.

A modernnek a legitimációs gondokat részben úgy próbálták meg kezelni, hogy feltételezték, lehetséges a modern rezsimet politikai uralom, azaz engedelmisség és együttműködési készség nélkül is fenntartani az adminisztráció, „a dolgok igazgatása”, a személytelen hatalom révén. A kortárs politika e modern remény és a posztmodern pragmatizmus keverékének tűnik.

A modernitás, ahogyan azt ismerjük, erős affinitást mutat a tömegdemokráciával. Lehet-e az egyik előfeltevéseit bírálni a másik nélkül? Az egyik gondjai nem jelentik-e a másik nehézségeit is?

A demokrácia a liberális oligarchia uralma Nyugaton, a posztkommunistái Keleten. Addig tűrik őket, amíg képesek a vágyakat kielégíteni. A demokráciát ugyanis a polgárai eszköznek tekintik, a politikai hedonizmus eszközének, és nem önmagában célnak. Így a gazdaság szűkülésével jó eséllyel felmondják a passzív engedelmisséget az oligarchiának. A lényeges makrogazdasági döntések oligarchikus módon születnek, csak ma szakértőknek nevezve a meghozóikat, akik nem a tulajdonjoguk révén kerültek döntési helyzetbe. A demokrácia mítoszát addig hiszik el a népek, amíg ez az oligarchia lefizeti őket. Sokáig az a képzet élt, hogy a politikai hedonizmus ösztönzésével legitimitást (engedelmisséget) nyerhetnek a kormányzatok. A politikai hedonizmus azonban nem tűnik fenntarthatónak. A gazdagsági növekedés megtorpan – Magyarországon előbb, mint a világban. Úgy tűnik, ismét politizálni kell, azaz dönteni, indokolni, lojalitást megnyerni. Úgy tűnik, Magyarországon csak rövid ideig lehetett lefizetni az emberek zömét. Magyarországon, és talán a világ nagy részén sok minden *ismét* kiváltság lesz. Nem feltétlenül születés, lehet hogy ész, tehetség vagy szorgalom alapján lesz az.

Ezt a helyzetet, amikor az ember már kevésbé megvehető, sőt még a vágyaik közeli kielégítését sem remélhetik, a liberális demokrácia politológusai úgy értelmezik, hogy „felerősödnek a radikalizmusok”. Érdekes politikai jelenség a radikalizmus: akkor erősödik fel, ha megtorpan a gazdaság bővülése. Ez a magyarázat azt feltételezi, hogy a jóléti problémamegoldás alternatívája a radikalizmus? A megvehető politikai igényt nevezik radikálisnak? A liberális demokrácia szakértői a politikai radikalizmust tekintik válságnak, pedig a lojalitás-megvonás tűnik az igazi problémának a modern demokráciákban, a radikálisok azok, akik kimutatják a legitimitáshiányt vagy reflektálnak rá.

Ma a liberális oligarchia reménye gyengült, de legalábbis megingott, hogy erkölcsi helyeslés, engedelmesség elérése nélkül, pusztán a dolgok igazgatásával is képes a modern világot kormányozni.

A mai gondjaink nem csak gazdaságiak, bár elsősorban azokról beszélünk: korábban azt hallottuk, hogy a gazdaság jól van, csak a költségvetéssel vannak bajok. Azonban az állam annyi és olyan szerepet lát el, hogy a költségvetés gondjai az együttélés gondjai, a politikai, magánéleti viszonyok gondjai is. Mindezen megfontolásból, bár elsősorban gazdasági problémákról beszélnek a politikai társulások tagjai, csak annyiban gazdaságiak vagy költségvetésiek a gondok, hogy a modernnek az államtól várják és remélik a gondjaik megoldását. A modern demokrácia egyet jelent a centralizációval, az etatizmussal és a társas kapcsolatok szétmállásával. A demokrácia az önuralom, önszabályozás mítosza, miként a piac is. Mindkettő annak reménye, hogy meg lehet szabadulni a látható kéztől. Ezzel szemben a modern demokrácia etatista – az állam gyengítése antidemokratikus lenne, hiszen a nép „mint nép” önkormányzatát gyengítené.

A demokrácia alapgondolata az önuralom: az emberek nem képesek ugyan magukat egyéneként uralni, de egyesülve – valamilyen misztikus átalakuláson megy keresztül az egyén a kollektivitással válással – már képesek az önuralomra a felelős kormányzás révén. A felelősség és képviselőlet miatt elvárhatja-e polgárai engedelmisségét? De a demokrácia valóban felelős kormányzást jelent-e?⁶ A demokráciák a gyakorlatukban nem képesek erre, a gyakorlatuk valószínűsíti Rousseau belátását, miszerint a demokrácia isteneknek való. Ezért nevezem a demokráciát mítosznak. A szerződés-elmélet egyik fontos értelmezése az, hogy a főhatalom minden tettének értelmi szerzői a polgárok összessége. Mivel az ember nem képes elnyomni önmagát, a főhatalom sem nyomhatja el a polgárait, akik felhatalmazták. Magyarul: ki a felelős az irdatlan államadósság gyors felhalmozásáért? A kormány biztosan nem, hiszen nem magukra költötték, hanem a polgárok között osztották szét a polgárok megbízásából. A polgárok biztosan nem, hiszen azok egy fillér államadósságot nem vettek fel, alá nem írtak semmit, és senkit ezzel a céllal nem bíztak meg. Akkor ki? Sem a kormányzat, sem a nép nem felelős. A dolgok csak úgy megtörténnek. A demokráciában eltűnik a felelősség, miképpen a hatalom birtokosa tagadja hatalmát, és a kiszolgáltatott egyénekből oly módon üz csúfot, hogy őket nevezi nyilvánosan a hatalom legfőbb birtokosának. Másrészt, szemben az ősi bölcseséggel, lehet az ember önmaga bírója? A modernitás és a pártrendszer erkölcsileg elfogadottá tette, hogy egyének és érdekcsoportok önmaguk és ellenfeleik felett ítélkezzenek, ha képesek győzni. De miért fogadja el a győztes ítéletét a legyőzött ellenfél? És a csoportok folytonos küzdelmében értelmes-e a felelősség az ellenféllel szemben? Így a demokratikus pártrendszer nem rendet tart, hanem érdekeket szolgál ki szemérmetlenül, sőt büszkén, a politikai közösség más tagjaival szemben, azok kárára. A demokratikus pártrendszer zsákmányállam: a pártok tagjait és szavazóit ki kell fizetniük a veszteseknek. Csak az a kérdés, ki lesz a lúzer.⁷ „Csak olyasmid van, amit elég erős vagy meg-

⁶ Vö. Pauline C. WESTERMAN: *From Democracy to Accountability = Anti-democratic Thought*, szerk. Erich Kofmel, Barnes and Noble, 2009, 165–185.

⁷ Harold LASSWELL: *Politics. Who Gets What, When, How?*, Peter Smith, New York, 1950.

szerezni” – írta Obama mentora, Saul Alinsky. A pártrendszer arra rendezkedik be, hogy folytonosan és nyíltan megsértik egymás jussát (adóztatással vagy más módon), és Cicero arra figyelmeztetett, hogy a joggal (*ius*) elvész az igazságosság (*iustitia*), és azzal a politikai társulás. Miért engedelmeskedjen, működjön valaki együtt, ha a kormányzat nyílt célja az ő jussának megsértése? Azonban a modern politika és a demokrácia önkormányzás-eszménye végtelenül összezavarta a jog és igazság fogalmait, ma nem jelentenek többet vágyak megfogalmazásánál.

A modern demokratikus felelőtlenség egyik eleme a világ és az emberi viszonyok szcientista uralásának igénye: a személyes (bizonytalan és szabad döntéseket tartalmazó) indokok helyett személytelen okok, szükségszerűségek „felfedezése”. Szakértők hada dolgozott az elmúlt két évszázadban, hogy egyre újabb és újabb személytelen okokat találjon ki a személyesek helyett. Így aki személyekhez köt eseményeket és felelősségre vonást vár, az nem pusztán összeesküvés-elméleteket sző, de primitív is, szemben a szakértők szofisztikált, személytelen okokként ható erővel, kényszereivel, trendjeivel, struktúráival.

A modernnek szerint az egyetlen legitim rend a demokrácia, és azzal csak egy rossz uralmi rend áll szemben, az egyszemélyes. Azonban a demokrácia nem eredményezhet-e zsarnoki egyeduralmat, ahogyan Plátón látta? A bonapartizmusnak nevezett politikai stílus a demokrácia ellentéte vagy inkább abból ered? Nincs-e más fajta rossz uralom is, mint például az oligarchia, amely a demokrácia sok kritikusa szerint a demokrácia díszletei mögött létezik? A történelmi tapasztalat szerint a zsarnok és a nép nem feltétlenül ellenségek, miképpen az oligarchia és a nép sem mindig azok.

A modern demokrácia legitimációs deficitje annak köszönhető-e, hogy még nem eléggé demokratizált a politikai közösség (az intézményei, a politikai kultúrája, a törvényei stb.); vagy pedig a demokrácia pontosan a még megtalálható nem demokratikus elemek – mint a tekintély, a vallás, a hierarchia – miatt létezik egyáltalán önromboló hajlamai ellenére? Ha egy kormányzatnak nem engedelmeskednek a kormányzottak, sőt jó morális érvek vannak erre, akkor azt a 20. századi irodalom legitimációs válságnak nevezi. A modern politika igyekszik csökkenteni az engedelmisség, a morális helyeslés jelentőségét, jobban bízik a hatalomban, a tudományos manipuláció technikáiban, mint a mindig bizonytalan erkölcsi helyeslésből fakadó engedelmisségben. A modern demokrácia a legitimitást felváltotta a legalitással, más szóval a procedurális demokráciával: amennyiben a rögzített eljárási formáknak megfelelően jön létre egy döntés, azt legitimnek kell tekinteni. Az ellenszegülőket pedig bűnözőknek.⁸ Azonban ez csak formailag oldotta meg az engedelmisség-deficitet. A demokrácia ahelyett, hogy megoldaná a legitimáció problémáját, inkább növeli.

A procedurális demokrácia iránti remény – amely feltételezi, hogy formális eljárási szabályok iránt is lehet lojális a polgárok zöme – része a jogi formalizmus, legalitás hangsúlyozása. A formalizmus a döntések szükségességét szüntetné meg, de inkább a

⁸ Vö.: „Ha ebben a rendszerben egyáltalán még használnak olyan szavakat, mint a »legitimáció« vagy »tekintély«, úgy azokkal csak a legalitást fejezik ki [...] a parlamentáris demokrácia legitimitása »már csak legalitásában létezik.«” Carl SCHMITT: *Legalitás és legitimitás*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2006, 14.

döntések szükségképpen önkényes voltát takarja el, s így tehermentesíti a politikát a döntései értelmessé tételének feladata alól.

A formalizmus azonban addig látszik működni, amíg mindenki osztja a közös, hallgatólagos előfeltevéseket, nincs szükség ítéletet alkotni. Így van ez a gazdasági bűncselekményeknél, és így van ez a politikai-erkölcsi cselekvéseknél is. A formális jogot kedvelő bürokrácia nem tud mit kezdeni azokkal, akik más előfeltevések alapján cselekszenek és ezzel döntési helyzeteket hoznak létre: a bürokratikus személyiség nem tud dönteni, halogatja azt, ezzel a szervezet és maga a politikai közössége sodródik. Ezt látjuk a központi hatalmak történelmében 1918–19-ben, ezt látjuk a weimari köztársaságban,⁹ ezt látjuk az EU esetében és ezt látjuk a mai Magyarországon. A bürokratikus eszményt nevezik ma demokratikusnak: olyan helyzetek kialakítását, amikor valamit mindenki nyerhet, és nem kell döntést hozni valaki ellen.

A formális jogot, eljárásokat és azok értelmezését kényszerrel is fenn kell tartani az azt támadókkal szemben. De a liberálisok szerint a politikának meg kell hajolnia a jog előtt.¹⁰ Azonban a törvény uralma nem tartható fenn tartósan tartalmi szempontokat alkalmazó kényszerítő döntések nélkül: formálisan a vallási közösség nem különíthető el az autóalkatrész-kereskedéstől, a bűncselekmény a lehetőségekkel éléstől, az állam a maffiától. Az e döntésekről lemondó rezsim a törvény uralmáról és az állami erőszak törvényesen korlátozott, de létező monopóliumáról mond le, aminek az erőszak, az igazságtalanságok elterjedése az alternatívája. A csak formális jogon, eljárási szabályokon alapuló rezsim, mivel az igazságtalanságot és felelőtlenséget támogatja, nem lehet tartós, nem kaphatja meg a lojalitást, legfeljebb megvásárolhatja azt valameddig.

Három

A magyar kormány feje 2006 nyarán azzal állt elő, hogy meg kell változtatni a *társadalmi szerződést*. Az állam nem tudja biztosítani a szolgáltatások egy részét, viszont az adót még fizetni hajlandóktól több adót fog beszedni. Használta a modern demokrácia nyelvét. A szerződéseket azonban nem lehet egyoldalúan módosítani, azt szerződésszegésnek hívják, ami a szerződés felbontásával jár. Azaz, új választások, új szerződés kellett volna: az új feltételek mellett kivel szerződésnek a választók. Azóta Magyarországon a modern demokráciákat egyébként is sújtó legitimációs deficit megnőtt, még jóval a politikai hedonizmus gondjai előtt, az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala után: ha az egyik fél bevallottan megteveszt, akkor ugyan mi készítené a másik felet a szerződés betartására, a polgárokat az engedelmességre?

A „szerződés” képzetét azért használták az európaiak, mivel a rossz kormányzat problémájára kerestek megoldást olyan korban, amikor a lázadás még nem erénynek, hanem bűnnek számított. A szerződés-elméletek megoldása egyszerű és érthető: a kor-

⁹ Lásd *Uo.*, 15. A Reichstag feloszlatairól például ma már ellentmondás nélkül kijelenthető, hogy az „szigorúan legális”, holott érdemben nem más, mint államcsíny.

¹⁰ Vö. Kant: *Örök béke*, I. függelék.

mányzás kölcsönös kötelezettségeken alapul, amiket ha megsért a kormányzó, azzal kívül helyezte magát a szerződésen, felbontotta azt. Ezek után már a kormányzottak sem tartoznak neki engedelmességgel.

Az egyoldalú szerződésmódosítás felmenti a másik felet a vállalt kötelezettségei alól, sőt bizonyos esetekben: bűncselekmény. Azonban az elmúlt két évtized gazdasági életében nemhogy nem ritka, hanem elterjedt gyakorlattá vált az egyoldalú szerződésmódosítás és a gazdasági előny ilyen növelése. A kérdés az, hogy az egyoldalú szerződésmódosítás normálisnak tekintése, sőt büszke vállalása a politikai elitből sugárzott-e szét a gazdasági életbe, vagy inkább a gazdasági *menedzserek* világából érkező politikusok hozták-e magukkal ezt a gondolkodást. Valószínűleg mindkettő: affinitás van bizonyos fajta politikai gondolkodás és gyakorlat, illetve bizonyos gazdasági szemlélet és gyakorlat közt. Ez az affinitás nem ideológiai, sokkal inkább a szemlélet a közös: az *utilitas* (hasznosság, célszerűség) és *honestas* (tisztesség, erényesség) szétválasztása és az utóbbi elvetése. Szétválasztható-e ez a kettő, és fittyet hányhat-e hosszú távon a tiszteletreméltóságnak, morális megbecsülésnek egy politikus? Nem jár-e a tiszteletreméltóság hiánya a politikai (és üzleti) hatékonyság hiányával is?¹¹

A demokrácia nemcsak a demagógok, hanem a szofisták kora is, mivel nincs semmilyen tekintély az értelmezési viták eldöntésére. A politikai marketing felvirágzása nem a felelős iszokratészi-cicerói közjó iránt felelős retorikát hozta el, hanem a pragmatista hazudozását. A 20. századot uraló racionalizmusokkal (szcientizmus, liberális kazuisztika) szemben kialakult megalapozás-ellenes érvelés¹² posztmodern változata Magyarországon a felbátorodó és érveket kereső baloldali politikai gyakorlattal kapcsolódott össze. A megalapozás-igény elvetésének pragmatista változata¹³ kapcsolódott össze a bal és liberális politikai gyakorlattal. E pragmatizmus a tudást céljaink elérésére szolgáló eszközként tekinti; igaznak pedig azt, ami célra vezet. Az a tudás marad fenn, ami segít a célelésben, ami segíti a fennmaradást. (Így a morál és vallás, vagy éppen a hiányuk is természetes szelekció terméke.) Nem az igazság a hatékony, hanem az az igaz, ami hatékony. Az ember csak a cselekvésért gondolkodik, és nem valamilyen igazság keresése miatt. Mivel a pragmatizmus sikert, hatékonyságot ígér, ezért a politikai cselekvők kapnak e gondolkodás szállítóin. Tulajdonképpen az a gondolat, hogy a tudás hatalomhoz juttat, és ez adja meg a tudás keresésének értelmét, a modernitást kíséri eleitől fogva.¹⁴ Mindazonáltal, ez a gondolkodás nem áll messze attól, amit a baloldal Marx, Gramsci és mások alapján gondolt a tudásról: a tudás harci fegyver, érdekek védelmezője, a hatalom megszerzésének eszköze. Posztmodern pragmatizmusban eltűnik a jó–rossz, a határok, a zsarnokság is. Ha a jelentés önkényes, akkor akárki meghatározhatja. A zsarnok elveszti jelentését.

¹¹ Sajátos módon hiába divatos téma Fukuyama nyomán a bizalom, és a Bourdieu nyomán a társadalmi tőke, a politikai gyakorlat az elmúlt években fügét mutatott e szempontnak.

¹² Heidegger, Gadamer, Derrida, Foucault, Clifford Geertz, Hayden White, Kuhn jól ismertek lettek Magyarországon, de a politikai gondolkodásra eddig nem gyakoroltak lényeges befolyást.

¹³ Richard Rorty, Hilary Putnam.

¹⁴ „Nam et ipsa scientia potestas est” (Francis Bacon); „scientia propter potentiam” (Thomas Hobbes).

Értelemes-e a „hazugság” fogalma a tudás marxista felfogása és a posztmodern pragmatizmus gondolatvilágában? Utóbbi szerint számtalan valóságértelmezés van, a valóságok egymás mellett létezhetnek, és mindenki a magáét követi, a sikeresebb értelmezés lesz az igaz. Aki kudarcot vall, az tévedett, nem volt igaza. A „hazugság” fogalmának posztmodern értelmetlenné tétele a hazugsággal kapcsolatos dilemmákat is megszüntette. A politika célja a valóságnak tekintett látszat alakítása lett. Ez eredményezte a médiapolitikát, ami nem pusztán a *stagecraft*, hanem egy valóság tudatos megalkotása a médiában.

Tévednek azok, akik szerint ez a politika machiavellista. Machiavelli ugyanis fontosnak tartotta a politikai sikert, azaz a hatalom megtartását, de ez az engedelmesség (ma: legitimitáció) kivívását jelentette, ami miatt szükségesnek tartotta a fejedelem tisztességes, követésre méltó voltának látszatát. Szó sem volt a *honestas* elvetéséről. Sőt a fejedelem Machiavelli szándéka szerint erényesebb a polgároknál, arisztokratikus. Tudja, ha erkölcsileg kétes értékű tettet hajt végre, de ezt kényszerből teszi meg. Ehelyett Magyarországon a kormányzat modern ideológusok és posztmodern hazudozók keveréke lett. Machiavelli fejedelme ezek egyike sem volt. Nem voltak ideológiai tervei az emberekkel, elfogadta a *conditio humanat* olyannak, amilyennek látta. Nem vagyona tört, hanem a dicsőségre, a tiszteletreméltóságra.

A hatalomtechnika új szintet kapott a 20. században a természettudományos gondolkodás elterjedésével: ezek szerint az emberi világ a természet része, ami elsősorban azt jelenti, hogy nincs morális jellege, és megfigyelője, ellenőrzője, manipulátora és alakítója is *sine ira et studio* bánhat vele. Sőt így is kell tennie, ha hatékony akar lenni. Az emberi világra vonatkozóan a tudomány amorális tudást ígért: technikát. A machiavellizmus a 20. századtól e technikus, „ügyes” politikát jelentette, nem pedig az eredeti Machiavelli-féle arisztokratikus erényre épülő politikát. Machiavelli fejedelme ugyanis tudta, hogy milyen erkölcsi vétségeket követ el, míg modern utódja nem tudja, hiszen a technika amorális. Nincsenek erkölcsi dilemmái. Az amorális emberi világot feltételező gondolkodás eltekint a szabad akarattól, attól, hogy az esendő, de erkölcsi elvárásokkal bíró emberek engedelmességét és együttműködését meg kell nyerni.

A posztmodern pragmatizmus eltér a realizmustól, mivel az utóbbi kifejezés arra utalna, hogy pontosan tudja valaki, mi van (az „igazi igazságot”), aszerint cselekszik, tettei ezért vezetnek megbízhatóan a kívánt eredményre.¹⁵ A baloldal politikai hedonizmusa viszont gazdasági csődöt és a „radikalizmust”, azaz megvehetetlen csoportok megjelenését hozta. Ha elmarad a kívánt eredmény, akkor a cselekvő nem realista, valóságvesztésben él, vagy a valóság posztmodern alakításának mégis vannak korlátai. A Clinton–Blair–Schröder-féle posztmodern médiapolitikának, úgy tűnik, korlátai vannak: van valami valóság, amire ma leginkább a *gazdaságnak* nevezett tevékenységek és viszonyok utalnak, és egy másik aspektus, amit *erkölcsnek* nevezünk hagyományosan. E posztmo-

¹⁵ „Az egyik politikusnak, a Gyurcsánynak van realitásérzéke, a másik politikusnak nincs realitásérzéke, ez közöttük a nagy különbség; és Európa a realitások világa, a politika mindig a realitások világa és Európa pedig különösen a pragmatikus gondolkodás világa.” Nadas Péter a *Friderikusz Most!* című tévéműsorban, 2006. szeptember 19.

dern médiapolitikusok nemcsak gazdasági válságokba futottak bele, de megkapták a „hazug” *epiteton ornanst* is, amatőr színjátszásukért pedig a pojját. Magyarországon mindez együtt jelent meg.

Visszakanyarodhatunk a modern politika problémájához: lehet-e szuronyok hegyén ülve kormányozni? És lehet-e pusztán a politikai hedonizmusra alapozván? Meg lehet-e spórolni az engedelmesség kiváltását valamilyen adminisztratív technikával? És lehet-e racionális konszenzust teremteni? Ha ezen modern módszerek nem válnak be, mondhatjuk-e, hogy legitimációs gondokkal küzd a modernitás, Magyarország pedig különösen e legutóbbi posztmodern kísérlet miatt?

Négy

A kilencvenes évek túlmoralizált liberális politikai gondolkodását felváltotta az utóbbi években a demoralizált politika. A modernnek a politikát racionálisan megalapozhatónak tekintették: így a döntés, konfliktus, harc kizárható lenne a politikából. A politika csak a racionálisan és liberális elvek alapján megalkotott jog és törvények alkalmazása vagy adminisztrálás lett volna. A kilencvenes évek kialakuló hazai jobboldala a dogmatikus racionalizmustól tartott, azzal vitázott, és vele szemben hangsúlyozta a konfliktust, az instabilitást, az esetlegességet és a döntést. A kilencvenes évek honi jobboldala a politika önállóságát hangsúlyozta a racionalizmus különféle változataival szemben. A jobboldal sajátos politikai fogalmakat kívánt használni, mint az uralom, a tekintély, a vezetés. Ebben a lelkesedésében a jobboldal azonban elment a tekintély és a hatalom közti különbségtévesztés, azaz a legitimáció problémája mellett. A liberális és baloldali antipolitikával szemben, amelyek így vagy úgy a kényszer kiküszöbölését ígérték, a jobboldal a kényszerítés szükségességét hangsúlyozta *csak*. Az utópizmussal és bürokratizmussal szemben azt hangsúlyozta, hogy a politika pusztán egy csatatér, ahol mindenki győzni akar. Azonban az ítéletalkotás és döntés hangsúlyozása arra is ki kell térjen, hogy milyen szempontok alapján történjen a döntés: elfogadható pusztán a párt- vagy egyéni közvetlen haszon? Túlságosan is Hobbes és Machiavelli lett a fontos számukra, de Medgyessy ügynök volta és Gyurcsány öszödi beszéde azt mutatta, hogy a politikában Lenin és Lukács szelleme lett a domináns. Kimerült a szocialista, majd a 10 év alatt a liberális utópia is, és maradt helyettük a demoralizált politikai gondolkodás és cselekvés, amely csak az anyagi érdeket és a félelmet tekinti valósnak, s erre a kettőre próbálta építeni a kormányzást.

A jobboldali politikai gondolkodás az elmúlt két évtized nagyobb részében a racionalizmussal vitázott: előbb a szcientizmus marxista változatával, később a liberális kazuisztikával. Ennek során a racionalista reményeket és előfeltevéseket bírálta a döntés nevében, a politika önmagáért valóságát hirdette a szociális vagy emberi jogi célok szolgálatát hirdető politikával szemben. Azonban megjelent egy másfajta politikai gondolkodás és cselekvés, amely szerint a hatalom öncél, csak a birtokosa(i) szeszélyeit, libidóját hivatott kielégíteni lényegében bármiféle, formálisan legális eszköz révén, a közjó pedig vagy nyelvi trükk, vagy naivitás – mindez felszabadította a politikusokat mindenféle

elvárás alól. Nemhogy senkit sem kell képviselniük, de még elvárásoknak sem kell megfelelniük. Az utóbbi években a baloldali politikai gyakorlat végtelenül ezzel a „milyen medve?” posztmodern pragmatizmussal kapcsolódott össze, amely nevetségesnek tekint mindenféle mércét, erényt, de még a legempirikusabb szégyenérzetet is. Például az átvilágítási törvény semmilyen szankciót nem rendelt a volt ügynökök megbüntetésére, azt gondolván a törvény alkotói, hogy a szégyen elég büntetés. Általában igazuk is lenne. Ádám és Éva szégyellte bűnét, és elbűjt; Zeusz pedig az igazságosságot és a szégyenérzetet adta az embereknek Hermész útján, hogy képesek legyenek politikai társulásban élni (Protagórasz 322c). De a posztmodern politikus kikacagja az igazság gondolatát, szégyenérzete pedig, úgy tűnik, nincs, nem retenti el semmitől. Platón tévedett-e vagy a kortárs honi posztmodern baloldal?

Ideológiamentes politikát akartak a konzervatívok, de erkölcs- és gondolatmentes technika lett helyette. Hamletből totójázó, töketlen alakot csinált a 20. századi színjátás. A késlekedő, nem-cselekvő szimbóluma lett. Pedig cselekszik, jó pár embert megöl vagy a biztos halálba küld. Azonban egyszer-kétszer megáll, és a modernnek számára megengedhetetlen módon elkezd töprengeni egy-egy cselekedet erkölcsi értékén. Eközben különböző szempontokat, a helyzetet, a várható következményeket mérlegeli, de nem pusztán a tette kívánatos következménye, hanem helyessége szempontjából is. Ez az erkölcsi mérlegeléseket végző ember botrányos gondolat, szánni való figura lett az 1945 utáni Magyarországon.

A modernnek nem látnak más lehetőséget, mint a racionalizmus valamely típusát (tudományos politikát vagy liberális kazuisztikát) vagy az erőpolitikát, az őket megújítani igyekvők pedig a posztmodern pragmatizmust. Azonban mindezekkel szemben ismert a nem modern lehetőség: a döntés és annak intuitív, sosem evidens, esendő, mindig személyes és felelős jellegének hangsúlyozása, amely a kormányzottak erkölcsi, politikai és gazdasági hagyományának szempontjait vette figyelembe. Igaz, a felelős döntés képessége (a jellem, a kultúra és az ízlés) sokkal nehezebben adható át, és nincs az átadásának világos technikája, ezért a racionalizmus a gyorsaság és hatékonyság ígéretével kiszorította az oktatásból.

A modern demokrácia csak egy lehetséges válasz a politika problémájára, de nem megoldás. Így a legitimációs gondok benne is folyton felmerülnek. Paradox módon a modernnek politikai fétise Magyarországon két évtizede a kormányozhatóság és a gazdasági növekedés, e politika azonban kormányozhatatlan országot és gazdasági stagnálást vagy visszaesést eredményezett. Ez pedig lehetőséget teremt a konzervatív politikai cselekvés- és gondolkodásmód számára. Mit ajánlhatnak a konzervatívok ma? Vagyonuk, földjeik, palotáik és alapítványaik nincsenek. Az arisztokrácia mára kihalt, ha valamikor érdemes volt védeni a benne megtestesülő eszmény, a *phronimoi* nagylelkűsége miatt, ma már biztosan értelmetlen lenne a csoport védelme. De az eszmény továbbra is az. A konzervatívok egyik fő feladata pedig az, hogy elkerüljék a modern politika csábítását, és ne legyenek a *ressentiment* pártja, ami népszerű és könnyű pozíció.

Konzervatív ajánlat lehet részben egy életforma, a *prudens* döntések képességét a jellemében hordozó úriemberé, részben pedig elfelejtett kérdések, szempontok, dilem-

mák megfogalmazása. A létező rezsimet a szó eredeti értelmében kérdőjelezik meg: nem elsősorban a politikai gazdaságtanát, hanem a habitust – és helyette ajánlanak egy másikat. A habitusok ma elsősorban a *Kulturkampf*ban csapnak össze: régebben más-más politikai közösség képviselte az eltérő életstílusokat és mentalitásokat: Hellasz a perzsákkal állt szemben, Róma a barbárokkal. Ma ez a szembenállás a modern politikai társulásokon belül van.

A konzervatívok lehetőséget kaptak, hogy megmutassák a rájuk jellemző jellemet, habitust, életmódot és erkölcsi képzeletet, a nagylelkűséget, a józan észen alapuló mérlegelő ítéletalkotást, az ősi eszményeiket. Egy bizonyos erkölcsi képzelet ápolását az erkölcs, a politika és az ízlés terén, amit a környezetük alakítása révén nem tudnak megváltoztatni vagy megjobbítani az emberek. A humort és iróniát, ami a saját és világunk tökéletlenségeinek és kétértelműségeinek elfogadásából ered. „Erényeink megalkotása a dolgunk, nem könyvek megalkotása, és nem csatákat és tartományokat kell megnyernünk, hanem a rendet és nyugalmat önmagunk vezérléséhez.”¹⁶

A valóság természetesen nem egyezik meg az eszményeikkel, ha nem így lenne, cselekedni sem akarnának. Természetesen a cselekvés arra irányul, hogy hatással legyen a környezetre, anélkül azonban, hogy remélhetné a cselekvő annak tökéletessé válását. Bár a tökéletességet nem remélhetik, ez mégsem kell hogy elvegye kedvüket a politikai cselekvéstől: „Ha a káros véleményeket nem is irthatod ki gyökerestül és a lelkedből fakadt tanács meg nem másíthatja a gyakorlatban megszokott bűnöket: azért nem szabad cserbenhagynod az államot, mint ahogyan a viharba kerülő hajót se bízod sorsára, amiért nem állíthatod meg a szeleket.”¹⁷

A racionalizmus és a posztmodern pragmatizmus nem a baloldal ideológiai tartalmára, hanem módszerére utal, a cselekvés módjára. Úgy tűnik, mindkét módszer megbukott. Magyarország mostani helyzete okot ad a cicerói optimizmusra: úgy tűnik, az *utilitas* valóban nem válhat el tartósan a *honestastól*. A politikailag hatékony cselekvő nem tekinthet el teljesen a tiszteletreméltóságtól, az emberek erkölcsi elvárásaitól anélkül, hogy önmaga politikai hatékonyságát, a kormányzottak engedelmségre és együttműködésre vonatkozó hajlandóságát ne rombolná. A posztmodern pragmatizmus nem pragmatikus, a realizmus valóságvesztés.

¹⁶ Michel Eyquem de MONTAIGNE: *A tapasztalatról* = Uő.: *Esszék*, III., Jelenkor, Pécs, 2003, 401.

¹⁷ MORUS Tamás: *Utopia*, Budapest, 1941, 34.